

Irene Santos Raña / Soraya Suárez Quintas (2014): “Percepción e actitudes lingüísticas na fronteira galego-portuguesa. Unha aproximación á perspectiva ourensá”, en Xulio Sousa / Marta Negro Romero / Rosario Álvarez (eds.), *Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 91-113.

You are free to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

XULIO SOUSA
MARTA NEGRO ROMERO
ROSARIO ÁLVAREZ
EDITORES

Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa

(e i)

ensaio & investigación

Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa / Xulio Sousa, Marta Negro Romero, Rosario Álvarez, editores.
— Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2014. — 283 p. : map. ; 24 cm. — (Ensaio & Investigación)

DL. C 1656-2014. — ISBN 978-84-92923-60-1.

1. Galicia-Relacións-Portugal. 2. Portugal-Relacións-Galicia. 3. Etnolingüística-Galicia. 4. Lingua galega. 5. Lingua portuguesa. I Sousa Fernández, Xulio. II Negro Romero, Marta. III Álvarez Blanco, Rosario. IV Consello da Cultura Galega, ed.

A edición e preparación deste libro foi financiada parcialmente cunha axuda da Secretaría Xeral de Universidades (Xunta de Galicia - Fondo Europeo de Desenvolvemento Rexional) ao grupo de investigación Filoloxía e Lingüística galega (USC).

Consello científico da colección

Ana María Barros de Brito (Universidade do Porto)
Dante Lucchesi (Universidade Federal da Bahía)
Josefa Dorta Luis (Universidade de La Laguna)
María-Pilar Perea i Sabater (Universitat de Barcelona)
Pedro Sánchez-Prieto Borja (Universidad de Alcalá)

Edita

© Consello da Cultura Galega, 2014
Pazo de Raxoi · 2º andar · Praza do Obradoiro
15705 · Santiago de Compostela
T 981 957 202 · F 981 957 205
correo@consellodacultura.org
www.consellodacultura.org

Proxecto gráfico

Imago Mundi Deseño

Imaxe de cuberta

Álvaro Negro

Maquetación

Raquel Vila Amado

Imprime

Lugami Artes Gráficas, S. L.

Depósito Legal: C 1656-2014

ISBN 978-84-92923-60-1

**PERCEPCIÓN E ACTITUDES
LINGÜÍSTICAS NA FRONTEIRA
GALEGO-PORTUGUESA.
UNHA APROXIMACIÓN Á
PERSPECTIVA OURENSÁ**

Irene Santos Raña

Instituto da Lingua Galega

Universidade de Santiago de Compostela

Soraya Suárez Quintas

Instituto da Lingua Galega

Universidade de Santiago de Compostela

1. INTRODUCCIÓN*

O obxectivo desta contribución é aproximármonos desde as coordenadas da Dialectoloxía Perceptiva, unha rama dos estudos sobre a variación diatópica que se centra nas percepcións e actitudes dos falantes sobre a lingua, ao coñecemento lingüístico dos falantes dunha zona de fronteira de especial interese no dominio galego: a área sur da provincia de Ourense próxima ao territorio de fala portuguesa. A conciencia lingüística dos usuarios pode analizarse aplicando diversas metodoloxías, como o deseño de mapas nos que os informantes plasman as súas intuicións sobre a distribución xeográfica das variedades, o estímulo do discurso metalingüístico dos falantes a través da entrevista dirixida ou o emprego de cuestionarios de resposta pechada. A recollida de datos que resulta da aplicación dalgún destes procedementos procura indagar sobre dúas perspectivas moi próximas, unha que revisa a percepción sobre as variedades dialectais e outra que analiza as avaliacións feitas sobre esas variedades.

Na realización deste traballo aplicamos o modelo de entrevista dirixida para investigar nos elementos de variación lingüística percibidos polos falantes e nos xuízos avaliativos que eles van construíndo en relación coa variación lingüística no espazo. Para precisarmos máis, sendo a dita variación o albo de análise, as preguntas que forman parte do cuestionario empregado na investigación de cam-

---

* Este traballo realizouse grazas ao financiamento recibido do Ministerio de Educación, Cultura y Deporte a través de dúas bolsas de colaboración durante o curso académico 2012-2013. Queremos expresar o noso agradecemento á profesora Rosario Álvarez Blanco por ternos suxerido, aínda como estudantes, a idea de participar no Simposio ILG 2013 «Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa», así como lle agradecemos que nos puxese en contacto co profesor Xulio Sousa. A Xulio Sousa Fernández debémoslle toda a información que nos foi achegando, as súas revisións do noso traballo e máis o seu apoio constante. Ademais, queremos expresar a nosa gratitude a Raquel Vila Amado polo asesoramento que nos proporcionou case acotío. En calquera caso, os erros son responsabilidade única das autoras. Non queremos pechar a epígrafe dos agradecementos sen lembrar a cada un dos informantes que nos atendeu de tan bo grado ao pé das súas casas.

po non se restrinxen á fala propia de cada informante, senón que se lles presta especial atención ás reflexións sobre a lingua e as variedades faladas noutras áreas. Neste caso, os informantes pertencen a unha franxa territorial fronteiriza de Ourense con Portugal.

Para asentar as bases desta pequena investigación, consideramos acaído citar as reflexións de Dennis R. Preston sobre as liñas mestras da Dialectoloxía Perceptiva. Trátase de pautas de análise que contemplan as crenzas, o coñecemento lingüístico, as opinións determinadas pola percepción e as actitudes dos falantes, entre outros elementos:

- 1) beliefs concerning the geographical distribution of speech;
- 2) beliefs concerning standard and affectively preferred varieties of language;
- 3) the perception of degrees of difference between a local variety and surrounding varieties;
- 4) imitations of features of other varieties; and,
- 5) anecdotal accounts of how such beliefs and strategies arise and persist.

(Preston 1989: 4, *apud* Ferreira 2004: 99)

Neste traballo intentamos indagar no espazo xeolingüístico antes sinalado sobre cuestións que están vinculadas cos enunciados 1), 2) e 3). Consonte a isto, vimos dar conta da análise do material lingüístico que recollemos no traballo de campo centrándonos nas actitudes e percepcións sobre as linguas nun contexto de contacto entre habitantes das dúas bandas da fronteira. O obxectivo fundamental é suscitar nos informantes o discurso metalingüístico persoal para coñecermos as súas intuicións e actitudes verbo das linguas e das variedades empregadas no espazo estudado. Ademais, dado que as reflexións lingüísticas son indisociables das sociolingüísticas, explotamos os datos recollidos non só para identificar que elementos lingüísticos e extralingüísticos destacan na identificación dunha variedade como distinta da propia, senón tamén para salientar aquelas particularidades que participan na configuración da noción de comunidade.

2. METODOLOXÍA

O corpus de datos empregados neste estudo está composto por vinte e unha enquisas, realizadas noutras tantas aldeas do sur da provincia de Ourense. As mostras

pertencen, polo tanto, a vinte e unha localidades rurais dos concellos de Lobios, Muíños, Calvos de Randín, Baltar, Cualedro, Monterrei, Oímbra, Verín e Vilardevós; todas elas de menos de 400 habitantes (ver Anexo 1). Aínda que na maior parte destas entidades municipais se realizaron dúas entrevistas, nos concellos de Calvos de Randín, Monterrei e Verín efectuáronse tres (no primeiro caso, pola facilidade para atopar alí un informante que realizase a gravación de proba; nos outros, por tratarse dos dous concellos que contan con maior número de habitantes).

Imaxe 1. Puntos de enquisa

A selección dos puntos de enquisa realizouse atendendo a criterios xeográficos e demográficos. Inicialmente, estableceuse unha área de traballo para delimitar a distancia máxima das localidades seleccionadas con respecto á fronteira administrativa. Con posterioridade, escolléronse en cada concello dúas aldeas, a de máis e a de menos habitantes, tendo sempre en mente o límite das 400 persoas. Fixemos un par de excepcións a esta regra nos concellos máis grandes, Verín e Monterrei, onde realizamos unha terceira entrevista nunha aldea cun número de habitantes intermedio entre a máis e a menos poboada. Do mesmo xeito, dado que houbo unha gravación de proba, os datos do concello de Baltar tamén remiten a tres puntos de enquisa.

A recollida dos datos realizouse entre o 21 de decembro do 2012 (data na que se levou a cabo a gravación de proba¹ para comprobar se o cuestionario cumpría cos obxectivos marcados) e o 29 de marzo do 2013. Decidimos centrarnos na

¹ Esta gravación de proba, que finalmente incluímos no corpus de datos estudado, realizouse en San Paio (Baltar).

busca dun informante de perfil clásico nas investigacións dialectais: maior de 60 anos, cun nivel de estudos non moi alto e, a poder ser, con escasa mobilidade xeográfica. Para a selección dos enquisados preferimos aqueles que levaban polo menos máis da metade da súa vida residindo na localidade seleccionada. Ademais, guiámonos por un criterio de paridade de xénero, buscando en cada concello representación feminina e masculina.

O noso estudo baseouse no emprego dunha metodoloxía mixta, que permite atender tanto ao plano cualitativo como ao cuantitativo, polo que no proceso de recollida de datos se combinaban preguntas dos dous tipos. Con todo, é preciso sinalar que a análise que presentamos se centrou fundamentalmente nos datos cualitativos, xa que o tipo de cuestionario empregado facilita a obtención de información desa natureza. Aínda que as preguntas estaban encamiñadas a revisar cuestións perceptivas e actitudinais aparecía tamén información persoal, cuestións sociodemográficas e informacións de carácter etnográfico.

No eido da información de carácter persoal interesábanos especialmente conseguir datos que nos permitisen coñecer o grao de mobilidade xeográfica do enquisado, xa que este determina en boa medida a súa consciencia e coñecemento da variación lingüística. Por iso, colocamos cuestións relacionadas coas profesións desempeñadas polos informantes e os lugares nos que residiran durante a súa vida. Ademais, intentamos indagar sobre a procedencia e profesión das persoas coas que cada informante estivo máis en contacto. Centrámonos nos grupos dos seus familiares máis próximos e das persoas coas que tiñan algún tipo de relación laboral, intentando recoller deste xeito información sobre a súa comunidade. Procedendo desta maneira, buscábase coñecer se existía contacto con usuarios doutras variedades dialectais.

As preguntas sobre aspectos sociodemográficos interesábanos para recadar información acerca das relacións mantidas entre un e o outro lado da fronteira, co fin de determinar a profundidade do contacto lingüístico e cultural entre galegos e portugueses. Por este motivo, recolleemos preguntas como *¿A xente de aquí ten moito trato con portugueses?* ou *¿Veñen algúns portugueses comprar, traballar ou casar aquí?* Con este tipo de cuestións pretendiamos descubrir o nivel de coñecemento sobre a realidade e a lingua portuguesa que posuían os nosos informantes.

Finalmente, antes de realizar as preguntas do ámbito perceptivo, propuxéronse cuestións de carácter etnográfico, xeralmente relacionadas coa mata do porco ou con diferentes traballos colectivos propios da sociedade tradicional galega (a malla, a recollida das colleitas, etc.). Coa introdución dalgún destes temas, dos que os informantes adoitaban posuír un coñecemento pleno, pretendíase provocar que se sentisen máis cómodos e seguros durante a realización da enquisa.

3. A IDENTIDADE LINGÜÍSTICA PROPIA. IDENTIFICACIÓN DO FALANTE COA SÚA VARIEDADE DE LINGUA

Co fin de reconstruír a idea sobre a identidade lingüística que teñen os nosos informantes revisamos, como declaramos en §1, dúas perspectivas de análise da Dialectoloxía Perceptiva, a avaliativa e mais a xeográfica. Por unha parte, a perspectiva avaliativa sérvenos para facer emerxer as impresións de corrección e agradabilidade sobre a variedade propia e sobre a empregada por outros falantes. Pola outra, a perspectiva xeográfica céntrase en estudar as opinións dos falantes sobre a variación determinada polo espazo.

3.1. A perspectiva avaliativa da corrección combinada coa perspectiva xeográfica

Os xuízos valorativos típicos que se descubren nos estudos de dialectoloxía perceptiva céntranse na análise do grao de agradabilidade e corrección que os falantes lle apoñen a cada variedade lingüística sobre a que se inquire ou a cada colectivo identificado cunha variedade lingüística. Aínda que a agradabilidade e a corrección son os elementos máis recorrentes nas nosas entrevistas, seguindo o modelo de Ferreira (2004: 78), tamén temos noticia de que estes indicadores se complementan con avaliacións sobre o dinamismo das linguas, o seu valor social ou o grao de diferenza da lingua do informante con respecto a outra, unha cuestión sobre a que reflexionaremos máis adiante.

Nas nosas enquisas tratamos de revisar que relación existe entre os xuízos de corrección e a identidade lingüística dos entrevistados, partindo da consideración de que unha das vías de delimitación da identidade propia é a da identificación contrastada ou en oposición a outra comunidade. Para obtermos información so-

bre as consecuencias da conxunción entre identidade e corrección establecemos a comparación entre a variedade propia e as variedades doutros lugares de Galicia preguntándolle a cada un dos nosos informantes *¿Onde cre que se fala mellor o galego?* (ver Anexo 2).

Ante esa cuestión é recorrente entre os informantes unha primeira reacción de dúbida. Baixo o noso punto de vista, as reaccións deste tipo poden estar interferidas pola idea de non se consideraren con autoridade suficiente para opinar sobre a cuestión. Para ilustrarmos as reservas dos informantes servímonos dalgunhas respostas:

Pois non o sei. Eso tería que ser un profesor de galego pra opinar eso. (Grou, Lobios)

Eu non son capaz de decirche como é o propio galego porque non se me... A ver, se tuvera un libro agora pa ler diríache «pois é así», pero claro, agora mesmo non me acordo como é o propio galego. (Vilar, Calvos de Randín)

¡Eu que sei! ¿Que che podo decir? Como en cada sitio falan dunha maneira... (A Xironda, Cualedro)

Esta postura inicial de moitos dos enquisados requiría, a miúdo, de maior insistencia pola nosa parte para chegarmos a información máis representativa do seu ideal de corrección lingüística. Debiamos insistir en que non hai interpretacións persoais incorrectas para conseguir respostas, que case sempre acabaron remitindo a unha área pouco precisa e relativamente afastada con respecto á procedencia do informante:

¡Home! Eu penso que o galego debe ser toda a parte de eí de Lugo. (Espino, Oímbra)

O galego galego, o das Rías Baixas, o noso non. (Ábedes, Verín)

Eu creo que a Coruña, a provincia da Coruña fala mellor o gallego ca nós. (Vilardevós, Vilardevós)

Consideramos necesario aproximarnos ás ideas que sustentaban as percepcións, polo que era o momento de incitar os nosos informantes a identificar os factores que determinaban as súas respostas. As afirmacións non foron demasiado abundantes e detectamos certas dificultades á hora de formalizar que é aquilo

que perciben como máis correcto. No entanto, é posible identificar un grupo de respostas paradigmáticas:

- i. O entrevistado de Espiño que consideraba que o galego máis correcto é o de Lugo non se basea na avaliación da variedade de fala lucense, senón que parece que se rexe por unha oposición entre a variedade propia e a dos outros. Infírese isto das súas palabras: «saben falalo mellor ca nós eiquí porque falamos *unha no clavo e outra na ferradura*».
- ii. O informante de Ábedes que nos dicía que o «galego galego» era o das Rías Baixas opina que «eles teñen outro, outro idioma que non temos nós».
- iii. O entrevistado de Vilardevós que citaba A Coruña como referente de corrección considera que «teñen outro acento e outra forma de expresarse ca nós».

A partir de afirmacións coma estas, ademais de obtermos datos de tipo avaliativo, podemos achegarnos, de maneira subsidiaria, á percepción que teñen os falantes sobre a variación lingüística determinada polo espazo. O feito de que perciban que noutros lugares de Galicia se fala de forma distinta indica que na súa reflexión metalingüística está presente a variación dialectal. Por outra parte, ao emitiren xuízos en relación coa corrección estannos a proporcionar información sobre as súas estruturas de «prescritivismo dialectal» (Ferreira 2009: 255) ou, dito doutro modo, indícanos como poden chegar a vincular un ideal de lingua cunha área territorial concreta.

Na comparación entre variedades é preciso lembrar que este contraste se basea en que pertencen a comunidades concretas, de tal xeito que o uso do «nós», «o noso» enfróntase de cote a un «eles», «o seu». Neste sentido, a lingua dos outros non sempre se percibe como a máis correcta, xa que aínda sendo escasas, tamén hai declaracións que inciden en recoñecer a variedade propia como a máis atinada. Isto acontece en San Paio (Lobios) e mais en Tamagos (Verín), mentres que noutros casos o maior grao de corrección asígnaselle á capital municipal, como nos transmite a informante de San Cibrao (Oímbra) con respecto a Oímbra.

En calquera caso, para pechamos esta pequena epígrafe sobre a noción de corrección lingüística que declaran os falantes, queremos salienta que perciben este criterio como unha cuestión susceptible de interpretacións e inevitablemente sometido á subxectividade de cada un:

Cada un gaba o seu. Nós ao mellor parécenos que o falamos mellor ca iles, e iles pensarán que o falan mellor ca nós. ¡E estou seguro que o falarán mellor! ¡Eu que sei!
(Tosende, Baltar)

3.2. A perspectiva avaliativa da agradabilidade combinada coa perspectiva xeográfica

Tentamos coñecer a percepción de cada enquisado sobre os xuízos avaliativos en torno á agradabilidade que pode suscitar unha variedade lingüística preguntándolle *¿Onde lle parece que se fala o galego máis bonito?* Ante esta cuestión os informantes mostrábanse máis proclives a dar a súa opinión do que o fixeran cando lles preguntabamos sobre a corrección lingüística. Ao noso parecer, esta reacción débese a que teñen máis asumido que o gusto é unha opinión que, malia ser subxectiva, é máis fácil de comunicar en sociedade. Mentres que, por outra banda, para responder á pregunta sobre corrección é necesario ter un referente claro de comparación. O feito de que o elemento de referencia sexa moi difuso provoca que identificar unha variedade lingüística como máis correcta resulte complexo.

A perspectiva de análise avaliativa permite, tamén, que a reflexión lingüística deixe coñecer mellor a relación particular de cada un coa fala da súa comunidade. Os seguintes extractos, obtidos das respostas á pregunta da agradabilidade, reflicten un alto grao de estima pola lingua propia:

¡Eiquí, na miña terra! ¡Onde nacín e onde me criei! (San Paio, Lobios)

O noso é o máis bonito. (Grou, Lobios)

Eu gústame máis eiquí neste pueblo, porque son de eiquí. (Guntumil, Muíños)

A min o que máis mellor me sona, e o que máis bonito me parece, é o que falamos nós eiquí. (Calvos, Calvos de Randín)

Pra nós, máis bonito énos eiquí. (Tosende, Baltar)

Así pois, semella plausible pensar que un dos esteos da identidade comunitaria se encontra nesa valoración positiva da lingua propia que os falantes expresan en termos de agradabilidade.

4. A IDENTIDADE LINGÜÍSTICA DO OUTRO. PERCEPCIÓNS DOS FALANTES SOBRE O PORTUGUÉS

Para coñecer a percepción da identidade lingüística respecto dos veciños portugueses pedímoslles aos enquisados que comparasen a variedade propia coa dos seus veciños atendendo ao parecido e á diferenza. Analizando o conxunto das declaracións dos nosos informantes, chegamos á conclusión de que as disquisicións sobre a proximidade ou a distancia percibida están determinadas por dous condicionantes: a bagaxe sociocultural e a capacidade de intelixibilidade mutua.

A bagaxe sociocultural lévaos a identificar o seu código de comunicación como unha realidade particular, inherente á comunidade propia, e distinto do dos outros. Esta idea queda patente ao preguntarmos *¿Como sabe que alguén é portugués cando fala?* e obtermos afirmacións como as seguintes:

¡Na fala, na fala é diferente! É unha nación distinta. (Tamagos, Verín)

¡Porque falan o portugués! (A Pedrosa, Cualedro)

Falando, ¿en que o noto? Pois, eu cun.. ¡que é portugués! Que che vou a de, que che vou a explicar, que é portugués, claro. ¡Fala o portugués, é portugués! (San Cibrao, Oímbra)

Nesta bagaxe sociocultural non podemos obviar a presenza dos estereotipos comúns que pesan sobre as persoas e a súa nacionalidade, como se aprecia nas seguintes respostas:

Eu que sei... xa se conoce a persona, de lexos, que é portuguesa. (San Cibrao, Oímbra)

Nós inda falamos algo o portugués se queremos. Pero eles o galego non. (San Paio, Lobios)

Doutra banda, de par do coñecemento sociocultural compartido, a prol da caracterización da diferenza actúan os trazos e particularidades lingüísticas que os enquisados lles apoñen ao colectivo de fala portuguesa, os cales se salientan, precisamente, por diferiren da súa variedade:

A pronunciación que fala, o acento de falar dil xa se lle nota que é portugués porque, porque fai un «dzan dzan» que non, que non faemos os españoles. (Grou, Lobios)

O deixe das palabras. Pa decir ao mellor devoción dicen «devoçao», ou unha cousa así polo estilo... unha «cançao». (Medeiros, Monterrei)

Xunto coa bagaxe sociocultural opera a capacidade de intelixibilidade mutua, que actúa como forza oposta ao primeiro factor e inclina os falantes a realzar as semellanzas existentes entre as dúas linguas. A posibilidade de intercomprensión entre os usuarios das dúas variedades lingüísticas que se presentan como albo de contraste motiva que os nosos informantes afirmen sen dubidar que se trata de linguas moi próximas, que comparten múltiples trazos comúns e que incluso poden chegar a mesturarse ou confundirse nalgúns contextos. Isto constátase en discursos deste tipo:

Home ao non ser a lingua igual claro que notas diferenca, o que pasa é que nós aquí estamos raiando e entonces pois vamos entendendo e podemos responder máis ou menos ao que iles dicen. Porque... ¿non sabes? O portugués é moi parecido ao galego, unha cousa moi parecida ao galego. (Ábedes, Verín)

Están aí os portugueses, aí na raia. Falan coma nós, casi falan coma nós. (A Salgueira, Monterrei)

Así pois, este cruce de forzas entre as percepcións baseadas na bagaxe sociocultural do falante (tendentes á desvinculación entre as dúas variedades) e as intuicións fundamentadas no nivel de intercomprensión lingüística (inclinadas cara á posta en valor das semellanzas existentes entre as dúas linguas) actúa como peza determinante na activación das reflexións metalingüísticas dos informantes e propicia que xurdan consideracións de diferente tipo.

4.1. Avaliación da identificación lingüística

De maneira xeral, os nosos enquisados conciben como diferentes as dúas variedades de fala que se lles propón que contrasten, é dicir, consideran que a variedade lingüística propia da comunidade na que viven non é a mesma que a falada polos seus veciños portugueses. Así, cando se lles pregunta se consideran que o xeito de falar das persoas que viven nas localidades portuguesas próximas é diferente do seu, 20 dos 21 informantes responden afirmativamente.

A pesar disto, ao longo das entrevistas xurdiron diferentes comentarios que nos fan pensar que hai un certo acordo na crenza de que, tratándose de localidades tan próximas, esvaécense por veces os límites lingüísticos. Mostra diso son algúns dos comentarios que xurdiron ao longo das enquisas nos que ou se identifica aos integrantes da banda galega como «case falantes de portugués» ou se alude aos membros da parte lusa tratándoos de «case galegos». Neste senso, chaman a atención intervencións como a seguinte:

Bueno, eu que sei, ao mellor eí en Chaves que está cerca de Verín e por eí pois... enténdelos un pouco mellor ca si te adentras. Eu creo que eiquí tamén si vas eí ao pasar Lobios xa vén, xa vén Portugal ¿non? E entoncos os de Lobios tamén xa falan un pouco portugués. Tamén se ides eí, tamén xa notades que tiran un pouquiño... os de Río Caldo e por eí tiran un pouquiño tamén así algunha palabra. E os de Turei [Tourém, Portugal] casi son galegos. (Muíños, Muíños)

É significativo que, cando se refire á variedade de Lobios, o informante non ten problema con identificar os habitantes do lugar como «case falantes de portugués»; pero cando se lle pregunta pola similitude do seu xeito de falar coa variedade lingüística dos habitantes de Tourém (aldea fronteiriza co seu concello), cambia de perspectiva e asevera que os da banda portuguesa son «case galegos». Parece, polo tanto, que desexa escapar dunha posible identificación co portugués, actitude que se repite nos discursos doutros enquisados.

Non cremos que esta etiqueta («falan case portugués» / «son case galegos») indique que os trazos que posúe unha variedade lingüística en concreto sexan considerados máis propios do galego ou do portugués, senón que supoñemos que se trata dunha estratexia máis ou menos consciente dos falantes para insinuar que estamos ante variedades moi achegadas. Así, a partir de intervencións coma a anterior intuímos que algúns falantes perciben que aínda habendo diferenzas entre as dúas variedades de fala estas non son demasiado grandes, ou polo menos, non son tan abismais como para non permitirlles establecer unha identificación dalgúns dos trazos dunhas cos das outras. De feito, esta reflexión xorde de xeito expreso nalgunha das conversas cos nosos informantes:

P – E cando usted escoita falar a un portugués da raia, nota diferencias ¿non?

R – Un portugués da raia normalmente fala case como falamos nós.

P – Daquela, ¿as diferenzas son poucas, é algo diferente pero non é moito?

R – Si, non é moita non. (Ábedes, Verín)

Ao fío disto e aínda que supoña algo anecdótico entre os resultados da nosa mostra, cómpre destacar as declaracións dunha falante na aldea da Trabe (Vilardovós) que asegurou que non atopa diferenzas entre o seu falar e o dos portugueses da localidade veciña.

Presupoñendo que a maior parte dos nosos enquisados ían reafirmarse na diferenza lingüística, propuxémonos medir dalgún xeito o grao de separación que perciben os falantes entre ámbalas variedades. Con esta finalidade, fixémoslles a seguinte pregunta: *¿Considera que o xeito de falar das persoas que viven nas localidades portuguesas próximas é diferente ao seu?* Pretendiamos que respondesen identificando o grao de separación ou proximidade. As opcións que se lles daban eran «nada diferente», «algo diferente», «bastante diferente», «totalmente diferente» e «inintelixiblemente diferente». Os resultados preséntanse no seguinte gráfico:

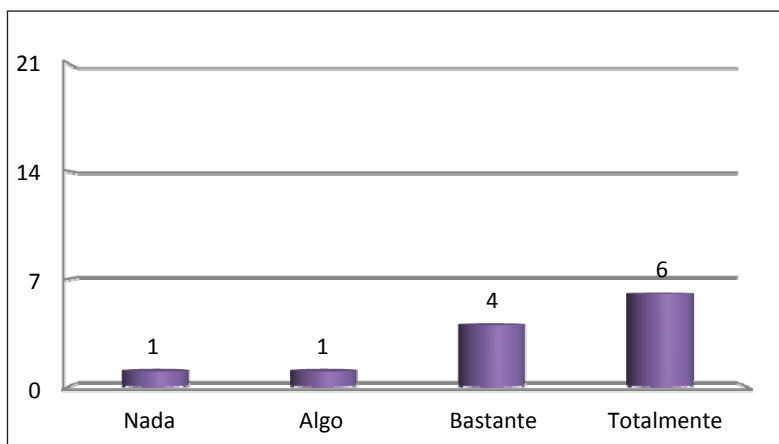

Gráfico 1. Distancia percibida entre galego e portugués

Como se pode observar, moitos dos informantes non se axustaron á gradación que lles propoñiamos, respondendo nalgún caso que a diferenza que había entre as dúas variedades era «a normal». Parece que estes resultados contrastan, dalgún xeito, coa crenza dos falantes de que as diferenzas entre as variedades non son extremas. Porén, hai que dicir que a maior parte dos que non responderon

a esta cuestión foron precisamente os que noutras preguntas aludiran directa ou indirectamente a que a separación lingüística dos dous modelos de fala non era demasiado importante.

Co obxectivo de continuar a análise das similitudes ou diferenzas entre variedades, propúxoselles aos informantes a seguinte cuestión *¿A maneira de falar de aquí parécese máis ao portugués ou á doutros sitios de Galicia?* Sobre este tema formulouse outra pregunta, de contido semellante pero con formulación diferente *¿Con quen percibe máis diferenzas: cos portugueses ou con xente doutros sitios de Galicia?* A inclusión de dúas preguntas tan relacionadas atendía á vontade de coñecer cal era a fiabilidade dos datos obtidos. Os resultados non levaron a contradicións, posto que se recolleron as mesmas contestacións en ámbalas dúas cuestións.

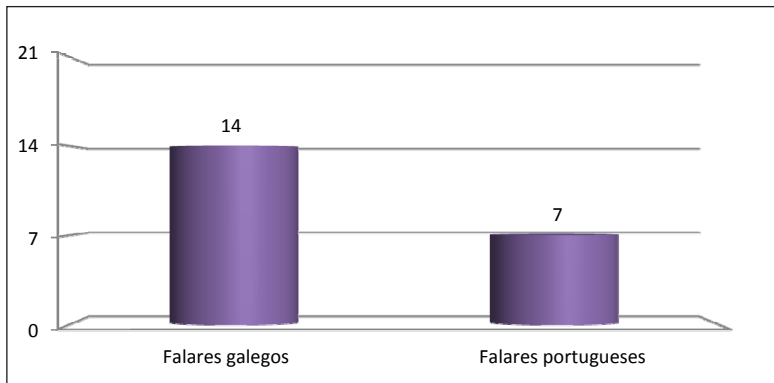

Gráfico 2. Semellanza da variedade propia

Os falantes decantáronse claramente por unha maior similitude coas variedades lingüísticas do galego. Catorce persoas responderon que a súa forma de falar se identificaba máis coa doutros sitios de Galicia, mentres que os sete restantes opinaron que se asemellaba máis á variedade dos seus veciños portugueses. Entre os que se identificaron como máis próximos ao portugués están os informantes de San Paio (Lobios), Tosende (Baltar), A Xironda (Cualedro), A Pedrosa (Cualedro), A Salgueira (Monterrei), Feces de Cima (Verín) e A Trabe (Vilardevos). Seguramente non é por acaso que se trate dos falantes das localidades máis próximas á fronteira portuguesa.

Centrándonos nas respostas dos informantes que consideraron que a súa fala se parece máis á do resto de Galicia, observamos unha tendencia a atribuírlles ás variedades de diferentes localidades veciñas un maior parecido co portugués ca o que lle asignan á súa propia variedade.

Eiquí pa parte de Lobios xa falan máis o portugués. Mesmo os gallegos falan máis o portugués. (Guntumil, Muíños)

No o de eiquí de Muíños non. O de arriba de Requiás e Guntumil si, xa che digo ises si que son un pouco distintos de eiquí de abaixo. (Muíños, Muíños)

Eiquí parécese menos ao portugués. O que é dentro da Baixa Limia, que me decides que estades facendo a encuesta na Baixa Limia, onde máis se parece ao portugués é o concello de Entrimo e o concello de Lobios. (Calvos de Randín, Calvos de Randín)

Bueno eiquí xa che digo o que máis ao portugués os de Vidiferre. Os de Vidiferre si eí en Vidiferre fálanche máis ao portugués ca nós eiquí. E se agora xa ides a San Ciprián, a San Cibrao ¿non? Eí tamén, porque eí tamén están raiando mesmo con Portugal. (Espíño, Oímbra)

A partir da análise destas intervencións chegamos a dúas conclusións. D unha banda, semella que os falantes tenden a evitar a súa identificación co portugués e os portugueses, aludindo a que son «outros» os que se parecen a eles, ben sexa no xeito de falar ou mesmo nos costumes. Por outra banda, vinculada a esta intención, parece que a visión que algúns dos falantes teñen de si mesmos difire da que transmiten os seus compatriotas das aldeas veciñas (isto pode verse reflectido, por exemplo, na incoherencia que se produce se comparamos as intervencións dos informantes de Guntumil e Muíños). A vontade de distanciar a súa fala da dos portugueses e mais a tendencia a asociar trazos lingüísticos da outra banda da fronteira aos falantes de localidades galegas próximas fai xurdir contradicións.

P – E aquí en Ábedes ¿falan máis parecido aos portugueses ou falan máis parecido a Oímbra, ou a Vilardevós, ou Ourense...?

R – Eiquí falamos máis parecido a Oímbra, a Villardevós ou a Orense ou tal. Os portugueses, os portugueses ao mellor arredor da raia non sei se algún pueblo falará un pouco tal, que hainos alí arredor da raia que falan o portugués coma eles.

P – ¿Que pueblos hai arredor da raia?

R – Bueno eí Feces de Cima, Feces de Abaixo, Arzádegos... Hai un montón de pueblos que ises fálanche ao mellor o portugués igual ca eles. Pero nós non porque ao final e ao cabo nós estamos máis eiquí hacia ao centro.

P – E usted se fala con algún dos deses pueblos ¿nota diferencias? ¿Falan diferente a usted?

R – No, falamos igual, normalmente falamos igual. (Ábedes, Verín)

Estas opinións cobran sentido se reparamos nas implicacións que pode ter para un falante do contexto sociocultural dos enquisados a identificación propia con algo que aluda ao mundo portugués, vinculado tradicionalmente a unha maior pobreza da que podía haber na banda galega. Rebélanse incluso actitudes moi negativas, que insisten na desvinculación total entre as dúas identidades:

Eu creo que falo máis así estilo pra aí ca de portugués. Eu non son portuguesa. (Tamagos, Verín)

Nós non temos nada de portugueses. A min non me gustan os portugueses (risas). (San Paio, Baltar)

Respostas deste tipo evidencian que as actitudes en relación co portugués están moi marcadas por diferentes prexuízos socialmente compartidos. Non adoita ser a lingua ou a variedade lingüística en si mesma o que máis inflúe no nivel actitudinal, senón que o fan os seus falantes e a posición sociolingüística que se lles atribúe nun contexto dado. En moitos casos, son os falantes e o seu status social os que espertan reaccións nos membros das demais comunidades de fala, favorecendo a aparición de estímulos para o nacemento de actitudes lingüísticas.

4.2. Avaliación da intercomprensión

Ao estudar a intercomprensión entre as variedades encontramos que, cando se lles pregunta aos informantes pola dificultade que teñen á hora de entender un portugués da fronteira, xorden opinións que inciden na ausencia de problemas para a intelixibilidade entre os veciños raianos. Unha ampla maioría, 18 dos 21 enquisados, afirman que son capaces de comprender a variedade de fala dos da outra beira sen ningún tipo de problema, e tan só tres falantes suxiren que existe algunha posibilidade de que xurdan eivas que entorpezan a interacción. Non

obstante, estes tres que aluden a posibles atrancos, apóñenlle os problemas a determinados trazos lingüísticos propios de variedades meridionais do portugués, co cal parécese intuír que a comprensión cos seus veciños raianos carrexaría unha dificultade menor á aludida.

Hai algús que son malos de entender, porque algús en vez de falar coa erre falan coa gue. Grrr. Pra decir rosa din grrosa, pra decir río din grrío. E entonces tes que escoitar moi ben e estar moi ben ao tanto para... pos entender. Pero bueno, entender enténdense. (Vilar, Calvos de Randín)

Porén, se a capacidade de intercomprensión se aborda de maneira colectiva en lugar de individual, preguntándolle ao falante sobre a posibilidade da existencia de dificultades no tocante á comprensión entre algún dos residentes na localidade do enquisado e os portugueses das aldeas veciñas, todos (incluso os que antes aludiran á presenza de obstáculos comunicativos) coinciden en afirmar que non perciben ningún tipo de barreira para comunicárense de forma fluída uns cos outros. Parece, polo tanto, que as respostas que atribuían unha maior dificultade no eido da intercomprensión entre os dous bandos da raia obedecen a cuestións ou ben de modestia ou ben de erro na formulación ou identificación da variedade lingüística pola que se lles preguntaba.

Así pois, mentres que a distancia entre as linguas se apoia na existencia de características lingüísticas diverxentes, a proclama da diferenza mingua cando o que se focaliza é a posibilidade de entendérense os galegos e os portugueses. As respostas recollidas en relación co parámetro do Nivel de dificultade para comprender un portugués apoian esa idea:

¡Home! Non é moi difícil, moi difícil, algunha cousa non a entendes pero bueno, preguntáslle de segunda vez, e bueno, vaise entendendo. (Muíños, Muíños)

No, eu creo que non tería problema pa entendela, aunque sea de lexos. Porque é parecido ao noso, é coma o italiano, o italiano pra nós prós galegos tamén é moi fácil. (Tosende, Baltar)

Estes de por eiquí, no. A estes enténdoos coma se foran os de eiquí. (A Xironda, Cualedro)

¡Home, éramos fronterizos, eiquí estamos rodeando! E entonces entendíamonos á perfección. (Vilardevós, Vilardevós)

Como indican os anteriores fragmentos, aínda que o nivel de intercomprensión percibida é elevado, este depende da procedencia xeográfica do potencial interlocutor portugués. Os nosos enquisados transmítennos non só a idea de que poderían ter máis dificultades para comunicárense cun falante máis meridional, senón tamén que o portugués dos seus veciños da raia non é o que eles conciben como prototípico. Observamos, polo tanto, que na avaliación das variedades portuguesas, as máis próximas ao estándar son percibidas como máis correctas. Aliás, notamos tamén que perciben unha certa indefinición en relación coa fala das zonas de fronteira. Son estas últimas ideas as que se desprenden de declaracións como:

Aquiles [os de Lisboa] non che sei explicar, aquiles xa teñen outra, outra clase de, de falar así máis portugués. ¡Porque istes de eiquí de onda nós, falan portugués pero falan medio gallego! Non é coma aquiles que falan o portugués, pero portugués, ¡eh! Entón aquiles xa che xa son malos de... (A Xironda, Cualedro)

5. CONCLUSIONES

Despois de expoñer o desenvolvemento do noso traballo consideramos necesario destacar as seguintes conclusións:

- Os informantes desvelan a miúdo a través da avaliación do nivel de agrado que senten que a variedade propia lles resulta máis bonita ca outras variedades lingüísticas do galego. A recorrencia desta resposta podemos interpretala como un indicio da consideración da variedade propia como un elemento de prestixio ou ben como manifestación da intención dos falantes, como comunidade, a non mostrarse inferiores.
- Con respecto á avaliación da corrección lingüística, os informantes teñen dificultades para sinalar que variedade de galego lles parece a máis correcta. Por unha banda, aínda que para a maioría a súa variedade é a máis bonita, non a identifican como a máis correcta. Dito doutro modo, a súa idea de prescrición non se rexe polo criterio estético. E, por outra banda, parece que transmiten a idea de non ter moi claro cal é o referente de comparación normativo, que sería necesario para valorar as variedades en termos, precisamente, de corrección.

- A identidade lingüística propia é reafirmada en contraste coa do outro. Por regra xeral, os falantes galegos identifícanse como un colectivo lingüístico individualizado e confrontado ao composto polos falantes da beira veciña. Neste sentido, a consciencia sociocultural dos enquisados, ategada de prexuízos en relación aos portugueses, lévaos a identificar que a súa variedade de lingua e a dos veciños lusos son códigos distintos. Aínda así, a capacidade de intelixibilidade mutua entre uns e os outros fai que conciban as dúas variedades de lingua como moi próximas. Isto motiva que, en determinadas ocasións, os enquisados cheguen a establecer identificacións entre a fala doutros veciños galegos próximos a eles e os portugueses.

Para rematarmos, queremos insistir no valor de escoitar as opinións dos informantes sobre a variedade lingüística propia e sobre as variedades coas que están en contacto porque as reflexións lingüísticas e metalingüísticas dos falantes resultan de especial interese para comprender o funcionamento social das linguas. O coñecemento das percepcións que posúe unha determinada comunidade de fala en relación coa variación xeográfica da súa lingua proporciona información relevante para analizar as súas actitudes e comportamentos lingüísticos. Por este motivo, o noso obxectivo a curto prazo é ampliar o corpus de datos para contribuír a que os propios falantes teñan aínda máis visibilidade nos estudos lingüísticos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ÁLVAREZ PÉREZ, Xosé Afonso (2013): «A fronteira entre galego e portugués. A perspectiva portuguesa», en Eva GUGENBERGER / Henrique MONTEAGUDO / Gabriel REI-DOVAL (eds.), *Contacto de linguas, hibridade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 97-136.
- BESWICK, Jaine (2005): «Linguistic homogeneity in Galician and Portuguese borderland communities», en *Estudios de Sociolingüística* 6, (1), 39-64.
- CABELEIRA, Susana Machado (2006): «Atitudes e preconceitos lingüísticos face a variedades dialectais», en Joaquim BARBOSA / Fátima OLIVEIRA (orgs.), *XXI Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Lisboa: Associação Portuguesa de Linguística, 245-260.
- ERDÖSOVÁ, Zuzana (2011): «El español de México en los ojos de sus hablantes. Un estudio desde la sociolingüística y la dialectología perceptiva», en *Lengua y voz*, 1. México: Universidad Autónoma de México, 57-81. Recurso en liña: http://www.uaemex.mx/lenguayvoz/Revista/1/Articulos/El_esp_de_Mex_en_los_ojos_de_sus_hablantes.pdf (consultado o 24-04-2014).

- FERREIRA, Carla Sofia da Silva (2004): *Percepções e atitudes linguísticas das variedades diatópicas de Portugal. Um contributo português para a Dialectologia Perceptual*. Mestrado em «Linguística Geral», sob orientação de Clarinda de Azevedo Maia. Coimbra: Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra.
- FERREIRA, Carla Sofia da Silva (2009): «Percepções dialectais e atitudes linguísticas. O método da Dialectologia perceptual e as suas potencialidades», en Maria Antónia COUTINHO / Alexandra FRÉIS (orgs.), *XXIV Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística. Textos seleccionados*. Lisboa: Associação Portuguesa de Linguística, 251-263.
- PRESTON, Dennis Richard (1989): *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistic*. Dordrecht: Foris.

Anexo 1: Relación das localidades e o número de habitantes

LOCALIDADE	POBOACIÓN	CONCELLO	POBOACIÓN
Grou	299	Lobios	2.130
San Paio	54		
Muíños	50	Muíños	1.744
Guntumil	128		
Calvos	159	Calvos de Randín	1.028
Vilar	57		
Tosende	63	Baltar	1.028
Baltar	225		
San Paio	121		
A Pedrosa	75	Cualedro	1.876
A Xironda	300		
A Madanela	169	Monterrei	2.875
Medeiros	376		
A Salgueira	85		
Espiño	90	Oímbra	2.019
San Cibrao	310		
Tamagos	186	Verín	14.760
Ábedes	375		
Feces de Cima	90		
Vilardevós	233	Vilardevós	2.062
A Trabe	42		

Datos recollidos do IGE 2011

Anexo 2: Relación de preguntas do cuestionario contempladas na análise dos datos

A.

1. ¿Onde cre que se fala mellor o galego? (§ 3.1)
2. ¿Onde lle parece que se fala o galego máis bonito? (§ 3.2)
3. ¿Como sabe que alguén é portugués cando fala? (§ 4)
4. ¿Considera que o xeito de falar das persoas que viven nas localidades portuguesas próximas é diferente ao seu? (§ 4.1)
5. ¿A maneira de falar de aquí parécese máis ó portugués ou á doutros sitios de Galicia? (§ 4.1)
6. ¿Con quen percibe máis diferenzas: cos portugueses ou con xente doutros sitios de Galicia? (§ 4.1)

B.

Nivel de dificultade para comprender un portugués. Escala de gradación: *algo diferente, bastante diferente, totalmente diferente e inintelixiblemente diferente.* (§ 4.2)